

वर्तमानकाळात स्वयंरोजगाराची आवश्यकता

डॉ. गीता रा. आंबटकर

गृहअर्थशास्त्र विभागप्रमुख
संताजी महाविद्यालय, नागपूर

सारांश (Abstract):

वर्तमानकाळात समाजात बेरोजगारीची समस्या दिवसेंदिवस वाढत आहे. तसेच भारतात लोकसंख्येचे प्रमाणही खूप मोठे आहे, ही फार बिकट समस्या आहे. आजचे युग स्पर्धेचे युग आहे. त्यामुळे सर्वांनाच नोकरी मिळेल असे नाही, अशावेळेस अर्थार्जनाकरिता स्वयंरोजगार करणे ही वर्तमानकाळाची एक गरज झालेली आहे. नोकरी मिळवण्याकरिता सर्वांमध्ये चढाओढ लागलेली आढळते. त्यामुळे व्यक्तिला स्वतःचे कौशल्य किंवा ज्ञानाचा उपयोग करून स्वतःकरिता अर्थार्जन प्राप्त करणे आवश्यक झाले आहे. स्वयंरोजगार सुरु करित असतांना कुठला उद्योग किंवा व्यवसाय करायचा या बदल संपूर्ण माहिती गोळा करून, त्याबद्दलचे ज्ञान किंवा कौशल्य जर त्या व्यक्तित्वजवळ असेल तरच तो स्वयंरोजगार यशस्वी होऊ शकतो. स्वयंरोजगार करण्याकरिता लहान उद्योग देखील स्थापन करू शकतात. उच्च शिक्षण प्राप्त झालेले नसेल पण एखादी कला किंवा कौशल्य आत्मसात असेल तर अशी व्यक्ती देखील स्वयंरोजगार सुरु करू शकते. त्याद्वारे अर्थार्जन करून आपल्या कुटुंबाला आर्थिक मदत करू शकते. स्वयंरोजगार यशस्वी होण्याकरिता व्यक्तीने जिद्दीने मेहनत करणे आवश्यक असते. तेव्हाच भविष्यकालीन आर्थिक तरतूद करून ठेवल्यामुळे आत्मसन्मानाने जीवन जगू शकते.

मुख्यशब्द(Keyword):

नोकरी, स्वयंरोजगार, व्यवसाय, उद्योग, कौशल्य, आर्थिक स्वावलंबन

प्रस्तावना:

आजचे युग जागतिकीकरणाचे आहे. या ग्लोबल युगामध्ये आपल्याला जगाची अनेक आव्हाने पेलायची आहेत. आपण करणार असलेले उद्योग, व्यापार, नोकरी यांना जागतिक स्पर्धेला तोंड देणे क्रमप्राप्त ठरते. या युगात स्पर्धा ही अपरिहार्य बाब झाली आहे, याची गाठ मनाशी बांधून स्वयंरोजगाराकडे म्हणजेच उद्योग व्यवसायाकडे वळायला हवे.

आपल्या समाजरचनेत उद्योग, व्यवसायाला पूर्वीच्या काळी एवढी प्रतिष्ठा नव्हती किंवा तो आपला प्रांत नव्हे, ही

समाजाची सर्वसाधारण धारणा विविध कारणांमुळे झाली होती. आता काळानुसार हळूहळू परिस्थिती बदलत आहे. अनेक साहसी युवकांनी व युवतींनी शून्यातून अतिशय मेहनतीने उद्योग व्यवसाय म्हणजेच स्वयंरोजगार सुरु केल्याचे आपण आपल्या आजूबाजूला पाहतो. खऱ्या अर्थाने आजच्या युवा पिढीसमोर स्वयंरोजगाराकडे जाण्याची हीच प्रेरणास्थाने आहेत. उद्योग, व्यापार, व्यवसाय ही आता मक्तेदारी राहिलेली नाही अथवा पिढीजात त्या व्यवसायात असणाऱ्यांनीच हा मार्ग अवलंबावा असे राहिलेले नाही. स्वयंरोजगार करण्याची मानसिकता अथवा गुणसंपदा असलेली कोणतीही व्यक्ती या युगात यशस्वी उद्योजक होऊ शकते, हे आता सप्रमाण सिध्द झालेले आहे. या परिस्थितीमध्ये विद्यार्थ्यांनी आपले भविष्य घडविण्याच्या दृष्टीने जसा नोकरीच्या आवडत्या पर्यायाचा विचार प्रथम करतात, तसा विचार उद्योग, व्यापार अथवा सेवा व्यासायाबाबतही त्यांनी करायला हवा. आजचे विद्यार्थी रोजगाराभिमुख शिक्षण घेतो, नोकरी मिळवण्यासाठी विविध प्रकारे प्रयत्न करतो आणि तिथे अडचण आल्यास आता काहीतरी उद्योग, व्यवसाय म्हणजेच स्वयंरोजगार करू असा विचार करतो. या प्रकारचा मार्ग स्वयंरोजगाराच्या दृष्टीने अजिबात फायदेशीर नाही. कारण नकारात्मक दृष्टीकोनातून स्वीकारलेला मार्ग अथवा नावडीने केलेली एखादी कृती कितपत यश मिळवू शकते याबाबत शंकाच वाटते. म्हणून विद्यार्थी शालेय शिक्षणातच नोकरी करण्याचा विचार करण्याऐवजी तसेच आपली बुद्धी, हुशारी, क्षमता, कौशल्य तुटपुंज्या पगारात विकण्याऐवजी त्याचा उपयोग स्वतःच्या समुद्धीसाठी का करू नये?

प्रत्येक व्यक्तीच्या आयुष्यात जसे विवाहाला महत्त्व आहे तसेच नोकरी अथवा स्वयंरोजगार यात संधी शोधण्याला आहे. कारण दोन्ही बाबी व्यक्तीच्या आयुष्यावर कायमस्वरूपी परिणाम करू शकतात. शिक्षण हे मानवी जीवनाचे आभूषण आहे. प्रत्येक माणसाला पशूपेक्षा वेगळे आणि खूप उंच असे स्थान त्याच्या बुद्धिमत्तेमुळे आणि शिक्षणामुळे आणि लाभलेले आहे. बदलणाऱ्या काळानुसार शिक्षणही बदलत असते. आज संपूर्ण जगात इलेक्ट्रॉनिक क्रांती पसरलेली आहे. आजच्या शिक्षणाचा उपयोग नोकरी

किंवा स्वयंरोजगार याकरिता चांगल्या प्रकारे केला जाऊ शकतो.

नोकरी किंवा स्वयंरोजगार:

प्रत्येक विद्यार्थी त्याचे शिक्षण संपल्यावर नोकरी किंवा स्वयंरोजगारातून अर्थोत्पादन करण्याची इच्छा बाळगत असतो. आपल्याकडे बहुतेक विद्यार्थी सरकारी किंवा निमसरकारी नोकऱ्या मिळवून, आयुष्यभर त्या नोकऱ्या टिकवून ठेवण्यात जीवनाचे सार्थक झाल्याचे समजतात. परंतु जितकी शिक्षित तरुण-तरुणींची संख्या आहे तेवढ्या प्रमाणात सरकारी नोकऱ्या उपलब्ध नाहीत. त्यामुळे दिवसेंदिवस बेरोजगारांची समस्या वाढत आहे. त्यामुळे आज शिक्षित बेरोजगारांनी नोकरीसाठी सरकारावर अवलंबून न राहता स्वतःचा व्यवसाय सुरू केला तर ते दुसऱ्या शिक्षित बेरोजगारांनाही रोजगार उपलब्ध करून देऊन देशाच्या समस्या सोडविण्यास नक्कीच हातभार लावू शकतात. याबाबत अनेक विद्यार्थ्यांशी चर्चा केली असता त्यांचाही याला दुजोरा आहे.

शिक्षणातून उद्योजकता:

काही युवकांचे असेही म्हणणे आहे की जर समाजात छोटे-छोटे उद्योजक जास्त प्रमाणात असतील तर समाजाची आर्थिक प्रगती अतिशय झपाट्याने होईल, जे नोकरीने शक्य नाही. भारताला समृद्धीकडे नेण्यासाठी नोकरीऐवजी स्वयंरोजगाराकडे वळले पाहिजे. काहींच्या मते स्वयंरोजगार हा फक्त व्यवसाय नसून, मनोवृत्ती आहे. शिक्षणातून उद्योजकतेची मनोवृत्ती घडविणे म्हणजे उद्योजकता शिक्षण होय. तर काही जातींमध्ये नोकरी न करता स्वतःचा धंदा करण्याची मानसिकता अधिक प्रबळ असते. ही मानसिकता अगदी लहानपणापासूनच घरातील उद्योजकीय वातावरणामुळे तयार झालेली असते. हे संशोधनामार्फत सिध्दही झालेले आहे. काहींच्या मते स्वयंरोजगार हा जन्मजात गुण नसून, परिस्थितीमुळे निर्माण झालेला गुण आहे. तर काहींच्या मते स्वयंरोजगार करण्याची वृत्ती ही मुलांच्या लहानपणापासूनच त्यांच्यात अंगभूत असते. असा वर्ग शक्यतो नोकरी करण्याच्या दिशेकडे वळत नाही.

ज्या युवक, युवतींना स्वयंरोजगार करावयाचा आहे, त्यांना व्यवसायाबाबत अतिशय काळजीपूर्वक, अभ्यासपूर्वक निर्णय घ्यावा लागतो. तुम्ही जेव्हा स्वयंरोजगार करायचे ठरवाल तेव्हा त्या उद्योगाचे स्वरूप काय आहे, याचा योग्य विचार करा. या विचारावर तुम्ही ठाम आहात का? या विचाराचे निर्णयात रूपांतर करण्यापूर्वी तज्ज्ञांचा सल्ला घ्या. तुम्ही एखादे उत्पादन तयार केले तर ते ग्राहकांच्या पसंतीस

पडेल काय? महत्वाचे म्हणजे ग्राहकांच्या गरजा ओळखून उत्पादन व सेवा यांची निवड करा.

आजचे तंत्रज्ञान:

एखादा व्यवसाय सुरू झाला की काही उद्योजक फक्त जसा उद्योग काल चालू होता त्याचप्रमाणे आज चालू ठेवताना दिसतात. कित्येक व्यवसायांचे स्वरूप तर वर्षानुवर्षे तशाच प्रकारे आहे, असे जाणवते. खरे तर उद्योगात अथवा व्यवसायात यशस्वी होण्यासाठी व्यवसायातील बदलत्या तंत्रज्ञानाचा विचार करायला हवा. आज तंत्रज्ञान झपाट्याने बदलत आहे. आजची यंत्रणा उद्या जुनी होते. त्यामुळे व्यवसायातील बदलत्या प्रवाहांचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. रोज दिवसातील अर्धा तास अशा बदलत्या प्रवाहांचा, तंत्रज्ञानाचा अभ्यास योग्यपणे केला तर निश्चितच व्यवसायात आमूलाग्र बदल होऊ शकतो. इंटरनेट, वर्तमानपत्रे, पुस्तकांच्या माध्यमातून नवीन माहिती उपलब्ध करायला पाहिजे. कुठलाही उद्योग निवडताना तज्ज्ञांचा सल्ला घ्या. मार्गदर्शन मिळावा. सुरुवातीला कमी गुंतवणुकीमध्ये उद्योग उभारा, उद्योजकीय मानसिकतेसाठी प्रशिक्षण घ्या. योग्य नियोजन व भविष्याची आणखी करून त्या दृष्टीने पावले उचला. उद्योगक्षेत्रात नव्याने पदार्पण करण्याऱ्यांना यशस्वी उद्योजकांच्या आत्मचरित्रांचा अभ्यास करायला पाहिजे. त्यातून प्रेरणा मिळते. उद्योगात मोठी स्वप्ने पाहणे गरजेचे आहे पण नुसती स्वप्ने रंगवत न बसता ठरावीक काळात ती स्वप्ने कशी अमलात येतील, कशी प्रत्यक्षात येतील याचा नीट ध्यास घेणे आवश्यक आहे. नवनवीन आव्हाने सतत स्वीकारणे, झगडून त्यात यश मिळवणे हा गुण उद्योजकात असणे आवश्यक आहे. निश्चित उद्दिष्ट्य, त्वरीत व अचूक निर्णय, कार्यक्षम योजना; कृती आणि चिकाटी हे गुण उद्योजकासाठी आवश्यक आहेत. स्वयंरोजगार सुरू करताना आपले निश्चित उद्दिष्ट ठरवणे खूप महत्वाचे आहे. कारण निश्चित उद्दिष्टे आणि यशासाठीचे स्वप्न माणसाला प्रेरणा देते, सामर्थ्य देते आणि ते पूर्ण करण्यासाठी प्रयत्न करण्याची क्षमतासुद्धा निर्माण करते. कुठलाही स्वयंरोजगार आज सुरू केला आणि उद्या लगेचच तो मोठा होईल असे कधीही होत नसते. व्यवसायात यश मिळवण्यासाठी पुरेसा वेळ आणि खूप प्रयत्न करावे लागतात. आजच्या घडीला प्रत्येक स्वयंरोजगार करणाऱ्याने गतिमान होणे, उत्पन्नाचे नवनवीन मार्ग शोधणे, स्पर्धला तोंड देणे आणि त्यात यशस्वी होणे, बदलत्या परिस्थितीचा अभ्यास करीत आव्हान स्वीकारणे अपरिहार्यच आहे.

विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता:

नोकरीच्या संदर्भात विद्यार्थ्यांना त्यांची मते विचारली असता त्यांचे मत तळ्यात व मळ्यात याप्रमाणे होते. आजच्या आधुनिक युगात कुठल्याही शाखेचे उच्च शिक्षण प्राप्त केल्यानंतरही मनाप्रमाणे समाधानकारक नोकरी प्राप्त होत नाही. खाजगी तसेच शासकीय विभागात प्रचंड स्पर्धा आहे. या क्षेत्रात नोकरी प्राप्त करताना अनेक स्पर्धा परीक्षाला सामोरे जावे लागते. मुळातच या ठिकाणी उपलब्ध असलेल्या जागा अल्प असतात आणि त्यातील काही आरक्षित वर्गासाठी राखीव असतात. त्यामुळे नोकरी मिळण्याची संधी ही कमीच असते. खाजगी तसेच शासकीय विभागात नोकरी मिळविण्याकरिता विद्यार्थ्यांना प्रवेशप्रक्रीया, मुलाखती, गट चर्चा यांना सामोरे जावे लागते. त्यासाठी संबंधित विषयाचे सखोल ज्ञान गरजेचे असते. खाजगी क्षेत्रात विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता पाहूनच त्यांची निवड केली जाते, पण शासकीय विभागात भ्रष्टाचार बोकळला असल्यामुळे हुशार व गुणवत्ताप्राप्त विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षा पास होऊनदेखील नोकरी मिळत नाही. याउलट जास्त पैसे देऊ करणाऱ्या व्यक्तीला या ठिकाणी नोकरीची संधी सहज प्राप्त होते.

आर्थिक क्षमता:

काही विद्यार्थ्यांच्या मते, बरेच जण नोकरीत समाधानी असले तरी त्यांचे एकुण प्रमाण कमीच आहे. काही युवकांचा स्वयंरोजगाराकरिता लागणारा पैसा नसल्याने नोकरीकडे कल असतो. कोणत्याही क्षेत्रात नोकरी करायची याचा निर्णय घेताना आपण खूप विचार केला पाहिजे. याचे कारण त्या नोकरीवरच आपल्या जीवनाचे भवितव्य अवलंबून असते. आपल्यापैकी अनेक जणांना आपल्या आयुष्यात काय व्हायचे आहे हेच माहिती नसते. कारण त्यांनी तसा विचारच कधी केला नसतो. असा विचार करण्याची गरज अनेकांना वाटत नसते. काही युवक म्हणतात की, मी कॉलेजमध्ये शिक्षण घेत आहे. अजून वेळ आहे, अशा सबबी देत नोकरी वा स्वयंरोजगाराविषयी निर्णय घेण्याचे टाळले जाते. खरे तर प्रत्येक युवकाने कॉलेजच्या पहिल्या अथवा दुसऱ्या वर्षी म्हणजे अकरावी, बारावीमध्येच आपल्याला काय बनायचे याचा निर्णय घेणे आवश्यक असते. तसे झाले तर महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर आता पुढे काय करायचे, याचा निर्णय

घेताना आपल्यापुढे अनेक पर्याय असलेले आपल्याला नक्कीच दिसून येईल.

निष्कर्ष:

आपण ज्या विषयात पदवी घेतलेली आहे, त्या विषयात पदवीनंतर नोकरीच्या संधी किंवा स्वयंरोजगार करण्याची संधी याबाबत विचारपूर्वक योग्य अभ्यास केल्यास यापैकी एकाची निवड करताना कुठलाही गोंधळ निर्माण होत नाही. त्यासाठी आपण स्वतःला आपल्या आयुष्यात काय करायचे आहे हे विचारले पाहिजे. तसेच तज्ज्ञ व्यक्तींचे याबाबत मत जाणून घ्यायला पाहिजे. आपल्या मनाचा आवाज अत्यंत महत्वाचा मानला जातो. तुमच्यात जर चांगला चित्रकार होण्याचे गुण असतील तर तुम्ही त्याच पद्धतीने अभ्यासक्रम निवडा. तुमच्याकडे चित्रकलेचे अंग असेल आणि केवळ नोकरी मिळते आहे. म्हणून बँकेत किंवा कोणत्याही खाजगी किंवा शासकीय विभागात अन्य नोकरी पत्करली तर तुमच्या मनाची विचित्र अवस्था होईल. मन मारून तुम्ही नोकरी कराल, नोकरीतून तुम्हाला पगार मिळेल. तुमच्या आर्थिक गरजा भागतील पण अशा नोकरीतून तुम्हाला मानसिक समाधान मिळणार नाही. हीच बाब स्वयंरोजगाराबाबतही तेवढीच महत्वपूर्ण आहे. नोकरी की स्वयंरोजगार याची निवड कॉलेज शिक्षणाच्या सुरुवातीलाच होणे गरजेचे आहे आणि त्या दिशेने पावले उचलल्यास आपले आयुष्य सुखमय व यशस्वी होऊ शकेल.

संदर्भ ग्रंथ सूची:

1. डॉ. जी. एन. झामेर, भारतीय अर्थव्यवस्था, पिंपळपुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर
2. प्रा. भाऊसाहेब निमगिरिकर, सुशिक्षित बेरोजगारांसाठी उद्योग व्यवसाय, इंद्रायणी साहित्य-पूणे 30
3. डॉ. नंदा पांगुळ-बारहाते, भारतीय ग्रामीण समुदाय विकास, आर.बी.प्रकाशन, नागपूर
4. डॉ. मीना काळेले, कौटुंबिक संसाधनांचे व्यवस्थापन, पिंपळपुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर
5. तरुण भारत वृत्तपत्र, 4 डिसेंबर 2016